

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,  
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР  
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:  
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

---

5. В.Е. Возгрин «История крымских татар: Очерки этнической истории коренного народа Крыма», 2013

6. А.Л. Хорошкевич «Русь и Крым после падения ордынского ига: динамика трибунарных отношений», 1999

7. И.В. Зайцев «Крымская историографическая традиция XV–XIX веков: пути развития: Рукописи, тексты и источники» / М., 2009

УДК 64(5)

**АСТРАХАН ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫ БОЙЫНША  
ТАРИХНАМАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР**

*Сартаев Р.Н., 4 курс, 5В011400 – тарих, білім беру бағдарламасы, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті*

*Күзембайұлы А., т.ғ.д., профессор, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті*

*Ұзақ уақыт Ресей Алтын Орданың мұрагері есептелінді. Барлық посталтынордалық мемлекеттер Ресей империясы жайында, кейін КСРО билігі тұсында олардың Алтын Орда сияқты ұлы мемлекеттің мұрагерлері екендігі туралы сөз қозғалған емес. Біз мақаламызда Астрахан хандығы тарихнамасының мәселелеріне тоқталмақпыз.*

Астрахан хандығы ортағасырлық ұлы империялардың бірі – Жошы ұлысының ыдырауы нәтижесінде құрылған мемлекеттердің бірі. Еділдің төменгі ағысында жарты ғасырдан астам уақыт өмір сүрген Астрахан хандығы Алтын Ордадан бөлініп шыққан Қазан, Қырым, Сібір хандықтары, Ноғай Ордасы мен Ақ Орда сияқты мемлекеттермен көп ұқсастықтары болды. Мемлекеттік құрылым мен басқару дәстүрлері, дін мен мәдениет аталған мемлекеттердің барлығына ортақ болып, бұл мемлекеттер этникалық және тілі жағынан бір-біріне жақын еді. Тіпті, қазіргі күннің өзінде Ресейдің Астрахан облысында тұратын біздің қандастарымыз, туыскандарымыз аз емес. Сол себепті бұл елдің тарихы біздің тарихымызбен де өте тығыз байланысты. Алайда, әрине, олардың әрқайсысында өзіндік ерекшеліктері де жоқ емес. Шаруашылық-экономикалық құрылымына, өмір сүру салтына, халықтың құрамына қатысты ерекшеліктерін атап өткен жөн [1, 4 б.].

«Астрахан хандығының тарихына қызығушылық танытқан тарихшы Алтын Орда ыдырағаннан кейін құрылған басқа татар мемлекеттерін зерттейтін тарихшыларға қарағанда қиынырақ жағдайда» [2, 28 б.]. Астрахан тарихы бойынша дереккөздердің өте аз болуы, тіпті, кейбір тарихшылардың «Еділдің төменгі ағысында бір кездері Астрахан хандығы шын мәнінде өмір сүргендігіне» күмән келтіруіне дейін алып келді. Олардың пірінше, «буржуазиялық тарихшылар орталықтандырылған Астрахан хандығын көріп, сипаттаған жерде іс жүзінде Батыс Еуропаның ганзалық қалалары сияқты бірқатар тәуелсіз сауда және өнеркәсіптік қалалар болды», ал Астрахан сөзінің астарында «тек бір қала ғана емес, Бату патшалығындағы салық төлейтін халықпен емес, еркін саудагердер классы мекен еткен барлық сауда қалалары» деп қарастырылды [3, 13 б.]. И.Черкасов XIX ғ. өзінің «Исторический взгляд на древнее состояние Астраханского края» еңбегінде осындай қорытындыға келді, ал XX ғ. 20-жылдарында бұл көзқарасты Ф.П. Зыков қолдады.

Ресейлік және шетелдік тарихнамада Астрахан хандығының тарихына арналған жұмыстар жоқтың қасы. Тек Астрахан тарихының бірнеше қысқаша очерктерін, сондай-ақ шамамен

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,  
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР  
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:  
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

---

жетпіс жыл бұрын жазылған М.Г. Сафарғалиевтің мақаласын, И.В. Зайцевтің еңбегін атауға болады. Осы жұмыстардың ішінен тек М.Г. Сафарғалиевтің мақаласы мен И.В. Зайцевтің еңбегі Астраханның жаулап алынуына дейінгі тарихына қатысты, ал басқалары толығымен 1550 жылдардағы оқиғаларды баяндауға арналған. Оған бірқатар себептер негіз болды.

Біріншіден, Алтын Орда мен посталтынордалық мемлекеттік құрылымдардың тарихын зерттеу КСРО-ның идеологиялық себептері бойынша өте танымал болған жоқ. Екіншіден, дереккөздердің тым аз болуы Астрахан тарихын зерттеуді өте қиын іс қылды. Үшіншіден, Астрахан хандығы Қазан және Қырыммен салыстырғанда әлдеқайда «әсерсіз» болғандай еді. Бірде-бір жарқын оқиға, қызықты тұлға, әдеби шығарма жоқ сияқты болып көрінді.

Өткен ғасырдың 90-жылдарында түркі халықтарының тарихы мен мәдениетінің қазіргі заманғы зерттеушілері Р.Г. Кузеев пен Ш.Ф. Мухамедьяров Еуразия даласының тарихын зерделеуде пәнаралық тәсілдің маңыздылығын, «соңғы жылдары байытылған дереккөздер корпусын» тартуды атап өтіп, «XIV ғасырдың екінші жартысы мен XV ғасырдың бірінші жартысы аралығындағы өңірдегі этнотарихи процестер ерекше назар аударуды талап ететініне» тоқталды және «осы орайда Қазан, Сібір, Астрахан хандықтарының, Ноғай Ордасының осы үлкен аймақтағы рөлімен байланысты саяси және этномәдени процестер мұқият зерттеуді қажет етеді...» деп айтқан [4, 52 б.].

Бір кездері біртұтас держава болған Жошы ұлысының ыдырауының және жаңа мемлекеттердің пайда болуының әлеуметтік-экономикалық, этномәдени және саяси себептері ресейлік және шетелдік авторлардың бірқатар еңбектерінде егжей-тегжейлі сипатталған. Ю.Е. Варваровскийдің айтуынша, «Жошы ұлысының саяси ыдырауы тіпті оның құрамдас бөліктеріне де тәуелді болған жоқ, өйткені бұл орталықсыздандырудың себептері өзіндік бастама болған жоқ, олар осы саяси құрылымның қалыптасуында бұрыннан бар жеке факторлардың гипертрофиясының салдары болды. Сондықтан XIV ғасырдың 60-70-ші жылдарындағы оқиғалар барысында бағдарламаланған Қазан, Қырым, Астрахан хандықтарының, Үлкен және Ноғай Ордасының контурлары XV ғасырдың бірінші жартысында тұрақты шекараларға айналады» [5, 22 б.].

Алтын Орда тарихының татар зерттеушісі М.Г. Сафарғалиевтің айтуынша, Астрахан хандығының құрылуы туралы мәселе «ұзақ уақыт бойы біздің тарихи әдебиетімізде дереккөздердің болмауына байланысты түсініксіз болып келді» [2, 512 б.]. Бұл сөздерді ғалым шамамен 50 жылдан астам уақыт бұрын жазған. Алайда, осы уақытқа дейін жағдай өзгерген жоқ: Астрахан хандығының ерте тарихы өте нашар зерттелген. Хандықтың құрылу уақыты, хандар билігінің нақты хронологиясы аяғына дейін белгісіз, Астрахан мемлекетінің ішкі саяси жүйесі және оның сыртқы саясатының ерекшеліктері зерттелмеген. Астрахан хандығының ерте тарихына арналған жұмыстар жоқ деуге де болады. Тек 1952 жылы жарияланған М.Г. Сафарғалиевтің жұмысын атауға болады, бірақ ол біздің біліміміздің қазіргі деңгейіне сәйкес келмейді.

Бұл жағдай Астрахан хандығының тарихын зерттеуді өте өзекті етеді. Біз осы тарихтың бір аспектісі: хандықтың пайда болу уақыты туралы мәселеге тоқталайық. А.К. Марков Кіші Мұхаммед ханның астрахандық тиындарын хижра бойынша 831 жылы (1427-28 жж.) соғылған деп есептеді, алайда М.Г. Сафарғалиев, А.К. Марковтың қолына ақауы бар тиын түсті деп тұжырымдады, себебі Кіші Мұхаммед хан аты дереккөздерде тек хижра бойынша 834 жылдан бастап кездеседі (1430-31 ж.) [1, 488 б.]. Қалай болғанда да, 1437 жылы Ұлық Мұхаммедпен соғыс жүргізіп жүрген Кіші Мұхаммед Астрахан аймағынан батысқа қарай жылжып, онда шамамен 1433 жылдан бері болған болуы мүмкін [1, 31 б.].

Үлкен Орданың ханы Кіші Мұхаммед Алтын Орда ханы Темір-Құтлықтың немері болды. Астрахан Үлкен Орданың бөлігі ретінде оған 1459 жылы қайтыс болғанға дейін тиесілі

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,  
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР  
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:  
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

---

болды [1, 31 б.]. Астрахан мемлекетінің тарихын арнайы зерттеумен алғашқылардың бірі болып Г.Ховорс айналысты. Ол «Алтын Орда ыдырағаннан кейін құрылған мемлекеттер арасында Астрахан хандығы өзін Алтын Орданың тікелей мұрагері деп есептеуге құқығы болды. Шын мәнінде, бұл қазіргі Астрахан және Кавказ губернияларымен шектелген, территориясы едәуір азайып қалған Алтын Орда болды, бірақ ол сол текке жататын билеушілердің қол астында болып, Каспийдегі сауданы басқаруды қолдады және айтарлықтай деңгейде ноғалықтарға вассалдық тәуелділігін сақтап қалды. Кіші Мұхаммед қайтыс болғаннан кейін оның екі ұлы Махмұд хан мен Ахмед хан Орданы өзара бөлісіп, Еділдің төменгі ағысы Махмұд ханның иелігі болуы әбден мүмкін». Астрахан хандығына қатысты барлық кейінгі ғылыми (ғылыми емес) әдебиеттер, шын мәнінде, британдық шығыстанушының осы айтқан сөздерін әрі қарай дамыту (қайталау) болды [1, 31-32 б.].

М.Г. Сафарғалиев өзінің мақалаларының бірінде 1459 жылды хандықтың құрылған күні деп атады, бірақ кейінгі жұмысында жаңа дереккөздерді қолдана отырып, ол 1459 жылды Астраханның үлкен Ордадан бөлініп шығуына алып келген саяси дағдарыстың басталуы деп атады, ал хандықтың құрылған уақыты ретінде 1466 жылды көрсетті [2, 512 б.]. Сонымен қатар, М.Г. Сафарғалиевке дейін де 1466 жылды (хижра бойынша 871 жыл) хандықтың құрылған уақыты деп түркиялық «Ислам энциклопедиясында» шыққан «Астрахан» мақаласында Р.Р. Арат жазған. Ол 1490 жылға дейін билік еткен Махмұдтың ұлы Қасым ханды мемлекетінің негізін қалаушы деп санады, содан кейін таққа (1504 жылға дейін) інісі Әбіл-Керім отырды [1, 32 б.]. Қасым есімі хандықтың негізін қалаушы ретінде және 1466 жыл басқа (соның ішінде жалпылама және анықтамалық) басылымдарға берік енді.

Г.Газиз (Г.С. Губайдуллин) хандықтың құрылған жылын атамай «Алтын Орда әлсірей бастаған кезде оның вассалы – қала әмірі Астрахан хандығын құрды. Түріктер Босфорды басып алғаннан кейін қала толығымен Түркияның вассалы – Қырым хандығының иелігіне өтті» [6, 89 б.]. Осы тұжырымнан Г. Газиз хандықтың құрылуын 1453 жылға дейінгі уақытқа жатқызды деген қорытынды жасауға болады.

К. Данияровтың көзқарасы ерекше көзге түседі. «Қажы-Тархандағы» астанасымен Астрахан хандығы 1459-1460 жж. «қазіргі Қалмақстан территориясында» құрылды. XV ғ. соңында ол Қырым хандығына тәуелді болып қалды. Автор «1634 жылы Еділдің шығыс жағасына қалмақтар кенеттен басып кіргендіктен, сол жерді мекен еткен ноғайлар Астрахан хандығына көшті, осыған байланысты астрахан хандығы халқының саны күрт өсті» деп жазған. Хандық «бірнеше жыл ішінде» өмір сүруін тоқтатқан. «Жаңбыршы-хан соңғы хан болған» [7, 201 б.]. Бұл қандай хан екені жайлы автор ештеңе жазбаған. Көрініп тұрғандай, К. Данияров Астрахан хандығы XVII ғасырда да өмір сүрді деп есептеген.

Сондай-ақ, Астрахан хандығы XVI ғ. басында, Үлкен Орданы Қырым хандығы құлатқаннан кейін (1502) құрылды деп жазған В.Л. Егоровтың пікірін айтып өткен жөн. Бірақ бұл көзқарас, өкінішке орай, ешқалай дәленденбеген. Осыған қарамастан, В.Л. Егоровтың тұжырымдамасы Ресейдің «История Отечества» энциклопедиялық сөздігінде өзгеріссіз қайталанды және И.В. Кучумов пен Ф.А. Шакурованың, П.И. Рычковтың «Топография Оренбургской губернии» еңбегін қайта басып шығаруына дерек көзі болды. Дәл сол уақытта мұндай тұжырымдар (дәлелденбеген) Ресей тарихы бойынша батыстық шығармаларда да пайда бола бастады [1, 35 б.].

Астрахан хандығы Үлкен Орда құлағаннан кейін пайда болды деген пікір алғаш рет XX ғ. басында айтылды, бірақ, өкінішке орай, бұл көзқарас елеусіз қалды. Көрнекті татар тарихшысы Г.Ахмеров «История Казани» (1910) еңбегінде хандықтың пайда болуын Меңлі-Керейдің жеңісінен кейін «Орда татарларының бір бөлігі Қазанға қосылды, ал екінші бөлігі астанасы Астраханда орналасқан, маңыздылығы мен күші жағынан Қазаннан әлдеқайда тө-

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,  
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР  
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:  
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

---

мен болған жеке шағын хандықты құрды». Алайда, Г.Ахмеров Үлкен Орданы XV ғасырдың соңында құлады деп ойлады, ал хандықты қалаға өз ханын қойған ноғайлар құрды деп санады. Г.В. Вернадский XV ғ. ортасында Алтын Орда үш жеке мемлекет – Қазан және Қырым хандықтары мен Үлкен Ордаға бөлінді деп санады. Ол Астраханды жеке саяси құрылым ретінде қарастырмаған болатын [1, 35 б.].

Жоғарыда айтылып кеткен сөздерді қорытындылайтын болсақ, отандық болсын, шетелдік болсын тарихнамада Астрахан хандығының тарихы әлі күнге дейін толықтай зерттелмеген. Сол себепті Астрахан хандығының тарихын зерттеу кәсіби тарихшылар үшін өзекті, қызықты тақырып болады деп сенемін.

**Пайдаланылған әдебиеттер тізімі**

1. И.В. Зайцев «Астраханское ханство. Ин-т востоковедения РАН. 2 изд» / М., 2006
2. М.Г. Сафарғалиев «Распад Золотой Орды» / М., 1996
3. И. Черкасов «Исторический взгляд на древнее состояние Астраханского края»
4. Р.Г. Кузеев, Ш.Ф. Мухамедьяров «Этногенез и этнокультурные связи народов Поволжья и Приуралья: проблемы и задачи», 1990
5. Ю.Е. Варваровский «Распад улуса Джучи в 60-70-е годы XIVвека», 1994
6. Г. Газиз «История татар» / М., 1994
7. К. Данияров «Альтернативная история Улыса Жошы Золотой Орды» / А., 1999

УДК 82

**ПЕТРАРКА КАК «ПЕВЕЦ ЛАУРЫ»: ОБРАЗ ЛАУРЫ  
И СРЕДСТВА ЕГО СОЗДАНИЯ**

*Набибулина А.А., 3 курс, иностранная филология, педагогический институт, Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова*

*Мустафина К.Е., ст.преподаватель, Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова*

*В данной научной статье рассматривается проблема любви, остро поставленная в рамках творчества итальянского гуманиста Франческо Петрарки с целью рассмотрения образа Лауры посредством его создания с использованием литературных приемов и применением дополнительных тем для облегчения понимания чувств писателя читателем. Путем лингвостилистического анализа установлено значение Лауры для автора и самопознания его души.*

Актуальность научной статьи обоснована воспеванием неподдельного чувства любви поэтами в каждую эпоху развития литературного искусства. Научная новизна исследования мотивирована тем, что существующее знание – «любовь» подкрепляется новым аспектом изучения в контексте сонетов Франческо Петрарки и влияния любви к Лауре на его ментальное состояние. Автор сделал выбор в пользу данной темы, основываясь на убеждениях, что на каждого индивида любовь производит определенный эффект, и растолкование ощущений итальянского гуманиста и последующее воздействие на читателя предстает интересным объектом исследования.

Основой научной статьи выступили такие материалы как сборник стихотворений «Канцоньере» Франческо Петрарки как первоисточник и учебно-методическое пособие Федосо-